

40. חקלאות וזיכרון – ביכורים מקראיים

בתיאור הבאת הביכורים בספר דברים מובלט פן חקלאי ופן היסטורי:

והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה וירשתה וישבת בה. ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך אשר ה' אלהיך נתן לך ושמת בטנא והלכת אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך לשכן שמו שם. ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם ואמרת אליו הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו. ולקח הכהן הטנא מידך והניחו לפני מזבח ה' אלהיך. וענית ואמרת לפני ה' אלהיך ארמי אבד אבי וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט ויהי שם לגוי גדול עצום ורב. וירעו אתנו המצרים ויעננו ויתנו עלינו עבדה קשה. ונצעק אל ה' אלהי אבותינו וישמע ה' את קלנו וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו. ויוצאנו ה' ממצרים ביד חזקה ובזרע נטויה ובמרא גדל ובאתות ובמפתים. ויבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש. ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי ה' והנחתו לפני ה' אלהיך והשתחוית לפני ה' אלהיך (דברים כו, א"ז).

ה'היסטוריה' המוצגת בקטע ידועה – תמצית תולדות ישראל מנקודת זמן בראשיתית בחיי האומה (יעקב בארם), ועד להבאתם לארץ. מבחינת 'גורם הזמן' הקטע חובק שלושה זמנים: עתיד – 'והיה כי תבוא'; הווה – 'הגדתי היום'; עבר – 'וירד מצרימה...'; הזיכרון מקופל בהווה המדבר על העבר. אפשר כי נוכחות ההווה מופגנת כאן בביטוי נוסף. נקודת המוצא של היווצרות הזיכרון מעוגנת כמדומה בביטוי – 'ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם'. לשונית הוא מובן, אך משמעותו בהקשרו איננה ברורה די צורכה; רמב"ן מקשה על רש"י שראה ב'כהן אשר יהיה בימים ההם' אינדיקציה לדרגה מוסרית; יחסיות של מצבו המוסרי ("...כמו שהוא"). אכן, לכאורה יש בביטוי 'אשר יהיה בימים ההם...' ייתור וטריוויאליות; ויש מקום לשאלה: "...אבל בהקרבת הביכורים למי יביאם, אלא לכהן שיהיה בימיו..."; פשיטא, עובדתית זה ברור, ולא צריך כלל להיאמר! ובכן, השאלה – שאלה, ותשובה אפשרית המתקשרת לענייננו מתבססת על תפקיד הביטוי בהבלטת ההווה; 'ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם', נחוץ לחיזוק העמדת ההווה מול הזמנים האחרים בפרשה; 'תבוא...' בהווה שיהיה אז, 'אל הכהן' שיהיה אז בהווה החדש; זה יקרה בעתיד ותדבר אז על העבר.

במבט עקרוני, מוצגת כאן תפיסת זיכרון, מובלע בקטע כי זיכרון כרוך במפורש בהעמדת זמן מול זמן. אם העלאת העבר שמתחוללת בקטע הזה הינה בגדר זיכרון ולא ניסיון רציני 'לדבר

היסטוריה, הרי מה שחשוב כאן הוא מפגש הזמנים: ההווה מדבר על העבר בתוקף ציווי לעתיד ולצורך העתיד; 'זיכרון', כפי שטענו חוקריו, איננו מתעלם מן ההיסטוריה; מדבר על ההיסטוריה המוגשת בפני צרכניה לצרכים חינוכיים כאלה או אחרים; הצורך לעסוק בעבר נובע ב'זיכרון' מסיבות אחרות.

הזיכרון כרוך בסיפור; מה שנרמז כאן הוא כמדומה הרעיון שאת 'הסיפור האמתי', את ההיסטוריה עד כמה שבכלל ניתן להגיע אליה, אפשר לספר, וקול המספר – מתעד, חוקר – הוא סמוי, הוא מובע באמצעות דרכי הניסוח ההיסטוריות ומנוסח באמצעות 'כלי עבודה' היסטוריים. אכן ניתן לדבר על העבר מבלי להצהיר 'אני פלוני אלמוני מדבר על העבר'; אבל הזיכרון הוא לעולם סיפור גלוי, יש לו 'מספר' שאחראי לספרו, הוא 'מצווה' – מצוות עשה להביא ביכורים היא גם מצוות עשה לספר סיפור עבר.

כאמור, ההווה משתלב בזיכרון מפורשות – 'אמרת אליו הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ...'; 'הגדתי היום... כי באתי...'. ההווה שבקטע מובלט לא רק בכוח הלשון, בתוקף הניסוחים, הוא מוטעם ביותר עלידי נסיבות ה'הגדה'; מדובר כמום בטקס, אין זו אמירה העומדת בפני עצמה, אלא חלק מטקס שהאופי המיוחד שלו עולה מפירוש הרמב"ן: "...הגדתי היום – בפרי הזה שהבאתי הגדתי והודיתי לה' אלהיך שהביאני..."; כביכול, הוא מצייר כאן קישור ישיר בין הפרי שהוא לעולם תוצר ההווה, לבין ה'הגדה', הפרי הוא חלק מה'הגדה', חלק ממכלול; והרי זוהי תמצית מהותו של טקס שבאמצעות שפה נוספת מביע את מה שאמור לראות קיבוץ אנושי מסוים כמסר ראוי לעתידו.

אולם, ההבעה באמצעות חפץ, פעולה או מחווה אנושי, איננה אקט טכני, היא מעוררת לפענוח סמלי, ומהלך זה במקרה הנדון איננו פשוט. ההשוואה המתבקשת לטקס (הלא-מקראי) של ההגדה בליל הסדר הביתי, שגם בו נקרא דווקא הקטע הזה על אודות הביכורים, מחדדת את ההבדל; זאת משום שהסמלים של ליל הסדר ברורים – מרור למשל מציין הגיונית שעבוד, והקשר בין מסמן למסומן יוצר כאן סמליות פשוטה. לא כזהו המצב בטקס הבאת הביכורים שבו הקשר בין 'אביזרי' הטקס לבין מטרתו איננו ברור. ההבדל בין 'ליל הסדר' ל'הבאת הביכורים' גדול וחד. כה חד הוא ההבדל בין הטקס האחד למשנהו עד שדומה כי איזו יד נעלמה כיוונה

1. "In Principle, commemoration is inspired by historical sources, but in practice, it begins where history ends... all forms of commemoration have a common denominator — simultaneously facing the present and the future, they almost always serve the interests of commemorators and not necessarily of those being commemorated" (Judith Tydor Baumel, In Everlasting Memory', Individual and Communal Holocaust Commemoration in Israel, *Israel Affairs* 1 [1995] p. 146).

את אמירת 'ארמי אובד אבי' דווקא לטקס הביתי של הסדר, ההתכנסות אל חלל הבית, הרחוק כמובן מאיזושהי סימבוליקה חקלאית; 'ארמי אובד אבי' הופך להיות בנסיבות הללו חלק הגיוני מסיפור השעבוד והגאולה שאופיו הטקסי מגובה בסמליו, המצה והמרור; כביכול, שם הוא מקומן, ובו מצאו מסריו מסגרת נאותה והגיונית. דוק, אנו מדגישים כאן את המרור דווקא, שכן היותו צמח היא חסרת משמעות לצורך העניין, הוא שונה מה'פרי' של הביכורים! המרור הוא פיסת מרירות שבכוח חוש הטעם (חוש נדיר למדיי בבניית תמונות של סמליות), מוצף בתודעה מצב של מרירות גדולה יותר, מרירות התופסת לא רק בטעם אלא בכל, מרור הוא זיכרון למרירות העבר. לעומת זאת, הקשר הספציפי בין הפירות המובאים כביכורים, כמסמן לעבר המסומן, כלל איננו ברור; הם אינם מזכירים בטעם או בצורה איזשהו פן מסוים של העבר; 'על פניו' הם אינם משתלבים כלל בסיפור!

חשוב להדגיש את ייחודו של מאפיין נוסף שעשוי לחזק את הפן המיוחד של תודעת הזיכרון ההיסטורי בטקס הבאת הביכורים. בקטע שהובא על אודות הביכורים אין כלל התייחסות למועד הכניסה לארץ; ליתר דיוק ההבאה לארץ מוצגת על ידי מועד חקלאי – הבשלת הפרי. על פי המסופר בספר יהושע הכנסת העם לארץ ניתנת לקביעה במועד מסוים בשנה – ' בניסן. ל' בניסן עשויות להתקבל משמעויות מספר (הקבלתו למה שקורה במחצית הראשונה של השנה, מובילה להשוואה ליום הכיפורים: ' בתשרי מול ' בניסן שחל מחצית השנה מאוחר יותר). מכל מקום, גם בדיון שלפנינו ניתן להעלות השערה כי קריאת קטע הבסיס לדיון זה (באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו) דווקא במועד ספציפי כזה, ביום שבו אירעו הדברים, הייתה מתקבלת כצעד הגיוני, בנייה של 'יום זיכרון'. ואכן הכנסתו להגדה של פסח – מועד כמעט צמוד ל' בניסן – משלימה במידת מה את החסר. אולם, בפרשת הביכורים שבה משובץ הסיפור בתורה, יש אומנם זירה לטקס – 'מקום הבחירה', 'המקום אשר בחר ה', אבל אין בו זמן. הדיון הזה מחדד אפוא את שאלת שימת הדגש על מועד חקלאי – הבשלת הפרי, כדי לשאת זכר של אירוע היסטורי.

לכאורה יש הסבר לקשר בין פירות לזיכרון; פירוש מקובל לזיקה שבין ביכורים כפירות לבין הטקסט של הזיכרון קשור להכרת תודה, שהיא עצמה עשויה להיות בסיס חינוכי לנדיבות ולענווה.² תודה המובעת באמצעות היבול הראשון היא מהלך הגיוני המעוגן במסורת מקראית (קין אומנם הביא 'רק' 'מפרי האדמה' [בראשית ד, ג], ואפשר שעל כך נתפס; בפרשתנו יש העצמה של הביטוי הזה 'מראשית כל פרי האדמה'). ובאמת רש"י בעקבות המדרש ביאר: "ואמרת אליו – שאינך כפוי טובה". זוהי הכרת תודה לא רק על הפרי אלא גם על העבר, ותודה באמצעות הבאת פרי אפשרית כמובן בתנאי שמהרהרים בכל התהליך שהביא לפרי הזה, חלקו טבעי – הפרי הוא

2. ראו ניתוח דברי הרמב"ם בידון אצל נחמה ליבוביץ, עיונים בספר דברים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 241.

תוצר של אקלים מתאים, קרקע, עיבוד וכדומה, וחלקו קשור לאדמה במובן של נחלה: חלקה, מניין באה חלקת הקרקע הזו שהניבה את הפרי לבעליה, ולכן הוא היסטורי. בכל מקרה, באופן פשוט הדעת נותנת שהבאת פרי, שביסודה מדגישה את היחיד ויבולו, מקבלת עם הגדת סיפור העבר משמעות נוספת, הקושרת את הקרקע ל'סיפור' גדול יותר; ובהחלט ניתן לראות בכך תרגיל דתי הבא לשבור את האנוכיות הפרטית כדי להתחבר למעגל לאומי ('היחיד מישראל מזדהה כאן הזדהות גמורה עם עמו, עם תולדות עמו: מה שקרה לעמו ביציאת מצרים ובהבאתו אל הארץ – הוא שקרה לכול אחד מבני עמה. כל בן ישראל בא לארץ. היא ניתנה לו').

ניתן להרחיב את הקשר בין הטקסט הנקרא לפרי הבשל המובא בשימת לב לדגש המוסב בקטע על התחלה לאומית מאוד ספציפית – 'ארמי אבד אבי'. ניתן כמובן לצייר התחלה לאומית אחרת, ה'לך לך' של אברהם וכו' וכו' וכו'; אבל הקטע הנדון מתחיל בפועל – 'אבד', המצב הוא של אבדון, זיכרון ה'כמעט' השמדה. הפרי החדש עשוי לסמל את ההתחלה החדשה; גם בבוטניקה יש מצב של התחלה מהאין, צמיחה מתוך כליה; ואכן הסמליות של שימוש בפרי לציין דבר מה היסטורי מתחזקת מכך.

אם נבוא לסכם, כאן יש הדגשה על נתינת קרקע – נחלה, אך במובן ההיסטורי, לא באיכות של הנחלה עצמה, לא בהיבט האקלימי, אלא בהיסטורי. ניתן להבין כל זאת כגילוי של הכרת תודה, אך זוהי הכרת תודה שונה מאוד מהתחושה הפשוטה של תודה חקלאית נוסח זו שלווה בצורה כזו או אחרת את קורבנם של קין והבל; בימים הרחוקים ההם כשטרם הייתה בכלל היסטוריה. התפיסה הזו משתקפת גם בהבאה ל'מקום אשר יבחר ה' שהיא שונה מאוד מתפיסה של פולחן בשדה. תודה רגילה צריכה לכאורה להינתן בשדה עצמו, וכאן מצוירת איזושהי פסגה היסטורית דתית, בחירת מקום אחד לעם כולו, ולא מקומות של היחיד – היחיד המודה – שגם הם ניתנו עלידי האל; לית מאן דפליג ש'המקום אשר בחר...' הוענק עלידי ההיסטוריה.

התמונה הדתית המצטיירת כאן משתנה אם כן מהכרת תודה למשהו קצת שונה. ניתן לגייס את ההיסטוריה להכרת תודה, אך יש מודעות שההיסטוריה מייצגת משהו שונה; היא הבסיס לזיכרון. ניכר מתח ואף ניגוד בין חקלאות לזיכרון; החקלאות מחזורית, ההיסטוריה קווית, הזיכרון מנסה להיעזר בהיסטוריה כדי להציג מחשבה דתית רחבה יותר. דווקא הביכורים אמורים להציג תודה חקלאית, אך הטמעתם בטקסט מטעינה את התודה במשמעות נוספת הכרה של זיקת הפרט לעבר הקולקטיבי והצורך להנחילו בעתיד. בבחירת הביכורים להבאת סיפור העבר ניכרים מסימני המהלך הדיאלקטי, הזיכרון צומח בחיכוך עם טבע שאינו מכיל ולו פיסת זיכרון אחת.